

УДК 334

Григор'єв Є.М., Миколаївська обласна державна адміністрація

Етапи дослідження та характерні риси поняття підприємництва

Автор досліджує проблеми підприємницької діяльності в Україні. Наведено основні риси та особливості підприємництва, відзначено необхідність покращення умов підприємницької діяльності. Представлено конкретні заходи для удосконалення і спрощення порядку отримання дозволу, щоб займатися певними видами підприємницької діяльності.

The author analyses the problems of business activity in Ukraine. The main features of business activity are depicted. The necessity of improving of business activity are defined. In this article the exact measures on improving and simplifying of the procedure of obtaining the license for different types of business activity.

Григор'єв Євген Миколайович, – начальник сектору юридичного відділу Миколаївської облдержадміністрації. У 1998 р. закінчив з відзнакою історичний факультет МДГУ. У 2002 р. закінчив аспірантуру кафедри політології та економічної теорії МДУ. Коло наукових інтересів – політико-правові аспекти підприємницької діяльності в Україні.

Початок 90-х років ХХ століття характеризувався для України різкими та закономірними змінами у соціально-політичному, економічному, культурному житті. Розбудова незалежної держави супроводжується економічними реформами, характерною метою яких є зміна форм власності в бік їх роздержавлення та розвитку підприємницької діяльності.

На шляху розвитку підприємництва вже зроблено немало. За 10 років незалежності, наприклад, у Миколаївській області, створено і діє 25809 підприємств, 31981 приватний підприємець – фізичних осіб, які вносять вагомий вклад в економічну розбудову регіону і країни.

У зв'язку з існуванням такого явища як підприємництво постає питання про визначення самого терміну “підприємство”. Вивчаючи це питання, науковці не дійшли однозначного висновку, що є підприємством, які його ознаки, хто є підприємцем і які функції підприємства. Існує дуже багато точок зору та відповідей на зазначені вище питання.

Складність у дослідженні полягає, на погляд автора, в тому, що підприємству до останнього часу не приділялась достатня увага як галузі науки з боку дослідників. Підприємство як явище охоплює економічні, політичні, соціальні сфери життя суспільства, і така багатогранність та необхідність враховувати всі спектри, звісно, впливає на дослідження сутності підприємства.

Наукові розробки щодо підприємницької діяльності розпочалися в першій половині ХVІІІ ст., і родоначальником наукового дослідження феномена підприємства можна вважати Річарда Кантільйона – англійського банкіра-економіста. Починаючи від Р. Кантільйона до сьогодення чимало науковців досліджували феномен підприємства та особу підприємця. Російські дослідники вважають доцільним розподілити усю масу наукових знань в галузі підприємства на три етапи, так звані “три хвили розвитку теорії підприємницької функції”. Перша хвиля виникає на початкових етапах (з ХVІІІ ст.) і акцентує увагу на такому критичному аспекті функції, як несення ризику. Друга хвиля характеризувалася виділенням інноваційності як відмінної риси підприємця і пов'язана в першу чергу з осмисленням підприємства в рамках теорій динамічного розвитку і економічного росту. Третя ставить на перше місце особливу чутливість підприємця, самостійність його суджень при прийнятті рішень і роль регулюю-

чого начала в урівноважуючій (але не рівноважній) економічній структурі [1, с. 19].

Такого критерію розподілу будемо дотримуватись і ми при розгляді етапів наукового осмислення підприємництва.

Представником першої хвилі наукового осмислення феномену підприємства був вищезгаданий Р. Кантільйон. У своїх працях Р. Кантільйон зробив систематичний аналіз підприємства. Він розумів підприємство як особливу економічну функцію і підкреслював елемент ризику, який завжди властивий підприємству [2, с. 10]. Джерелом багатства Р. Кантільйон вважав землю і працю, які і визначають дійсну вартість економічних благ [3, с. 7]. Розглядаючи ринок як саморегулюючу систему, яка складається з окремих обмінних відносин, Кантільйон дотримувався наступної точки зору: незважаючи на рівнонаправлену дію всіх факторів, ринкова ціна не може значно віддалятися від нормальної вартості, оскільки безупинно діють сили до їх співпадання, центральна роль при цьому відводиться підприємцю. Рухомий власним інтересом, підприємець виконує важливу соціально-економічну функцію приведення ринкової системи до рівноваги, тобто до встановлення цін рівноваги.

Підприємець по Кантільйону – це будь-який індивід, що володіє передбаченням і бажанням прийняти на себе ризик, спрямований у майбутнє, чії дії характеризуються і надією отримати доход, і готовністю до втрат.

Невизначеність відносно майбутнього – невід'ємна риса кожного дня, і ті індивіди, які мають з нею справу постійно в своїх економічних очікуваннях, є підприємцями. Кантільйон вважав, що функція підприємця – діяти в невизначеності, в ній знаходити джерело задоволення своїх матеріальних потреб. І ця функція лягла в основу його концепції ринкової системи [1, с. 20].

За визначенням дослідників, Р. Кантільйон розглядав ризик як властивість природи будь-якої торгівельної діяльності, яка ведеться за правилами конкуренції. Він не розрізняв підприємство і конкуренцію, і роль підприємця зводилася до того, щоб забезпечити наявність потрібного товару в потрібному місці для задоволення вже відомих бажань споживача. Таким чином підприємець забезпечує вже відомі потреби і не пов'язаний з розширенням нового попиту або модернізацією виробництва.

Представником “першої хвилі” також був

представник німецької класичної школи XIX ст. Й. фон Тюнен, який, визначаючи розмір підприємницького доходу, прямо пов'язував його з ризиком. При цьому вихідною передумовою, вважав Тюнен, є та обставина, що "...не існує такої страхової компанії, яка застрахує від будь-якого виду ризику, пов'язаного з бізнесом. Завжди частину ризику повинен брати на себе підприємець. У загальний дохід підприємця поряд з винагородою за ризик входить і винагорода за підприємницьке мистецтво. В основі цього доходу – діяльність підприємця як інноватора. Однак Тюнен обмежує сферу нововведень тільки виробничим поліпшенням, пов'язаним із введеннями нової техніки.

Таким чином, ми можемо спостерігати розвиток притаманних підприємництву функцій з функції носія ризику до функції носія ризику та інноватора, хоча й інноватора досить пасивного.

Детальне дослідження фактора ризику проводив американський економіст Ф. Найт. У своїх працях він розділив поняття "ризик" та "невизначеність".

Ризик являє собою об'єктивну вірогідність того, що та чи інша подія здійсниться і може бути виражена кількісно, зокрема у вигляді формалізованого математично вірогідного розподілу доходів.

У той же час існує невизначеність, яка означає, що очікуваний дохід в принципі може бути отриманим, однак вірогідність такої події неможливо виміряти або прорахувати. До таких ситуацій Ф. Найт відносив, наприклад, неможливість передбачити поведінку або направленість споживчого попиту.

Ризик, вимірний вірогідним розподілом, слід відносити до категорії такого, що можливо застрахувати... В такій якості ризик не може бути фактором невизначеності для підприємця і відповідно служити підставою прибутків або втрат.

У доповнення до ризику необхідно розглядати "справжню" невизначеність, в якій проявляється підприємницька функція і формується його дохід. Саме невизначеність, яка не підлягає страхуванню, стає середовищем діяльності підприємця.

Розмір доходу підприємця залежить від підприємницьких здібностей і вміння "пройти" крізь невизначеність, а також від характеру поєднання випадкових факторів з оточуючими економічними умовами. При цьому ключовим для розумін-

ня важливості підприємницького самостійного судження є те, що необхідність в ньому виникає тоді, коли економічна ситуація не може бути типовою відносно до минулого досвіду і вірогідний характер подій невідомий [1, с. 26].

Роблячи висновок, можна зазначити, що основні представники "першої хвилі" наукового осмислення феномену підприємництва, виходячи з економічної ситуації свого часу, основну увагу як фактора підприємництва приділяли такому поняттю, як ризик. Фактор ризику в працях дослідників був розвинутий від простої його констатації як такого до глибокого дослідження його природи та структури. Також фактором підприємництва визначались інноваційна робота підприємця та наявність внутрішніх якостей підприємця, які дозволяють успішно діяти в умовах ризику, тобто в умовах, коли вся відповідальність за дії, а також винагородження у вигляді доходу стають власністю підприємця.

Засновником наукових ідей, на яких базуються дослідження представників "другої хвилі", був Йозеф Шумпетер, який висунув гіпотезу, згідно з якою двигуном економічного розвитку, який він представляв як цивільний процес структурних змін, які народжуються всередині економіки, є інноваційна діяльність підприємця. Практичні дослідження галузі науково-технічного прогресу повністю підтвердили подібне бачення функцій підприємця [4, с. 108].

Дослідники, зокрема А.І. Агєєв, узагальнюють погляди Шумпетера у наступні ключові положення:

- по-перше, функція підприємництва полягає, головним чином, у революціонізації та реформуванні виробництва шляхом використання різноманітних можливостей для випуску нових або старих товарів новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків, реорганізації виробництва. Таким чином, змістом підприємництва є "здійснення нових комбінацій" факторів виробництва та обігу або різноманітні нововведення;
- по-друге, підприємництво є універсальною загальноекономічною функцією будь-якої економічної системи та поєднується з виконанням інших видів діяльності (управління науковими розробками, маркетингом та ін.) і тому розсіюється серед багатьох спеціалістів. Статус власника не виступає у Й. Шумпетера визначальною властивістю підприємця;
- по-третє, підприємництво є функцією господарсько-політичного середовища, яке визначає його можливість, типи, мотивації [5, с. 7].

Й. Шумпетер під здійсненням "нових комбі-

націй” розумів:

- 1) виробництво нових, ще невідомих споживачем, благ або створення нової якості того чи іншого блага;
- 2) впровадження нового, тобто в даній галузі промисловості ще практично невідомого, методу виробництва, в основі якого не обов'язково нове наукове відкриття і який може полягати в новому засобі комерційного використання відповідного товару;
- 3) освоєння нового ринку збуту, тобто такого ринку, на якому до цих пір дана галузь промисловості цієї країни ще не була представлена, незалежно від того, існував цей ринок раніше чи ні;
- 4) отримання нового джерела сировини або напівфабрикатів... незалежно від того, існувало це джерело раніше, чи просто не приймалося до уваги, або вважалося недосяжним, або його ще необхідно створити;
- 5) проведення відповідної реорганізації, наприклад, забезпечення монопольного становища... або підлив монопольного становища іншого підприємства [6, с. 199].

“Третя хвиля”, як уже зазначалось, акцентує увагу на особливій чутливості підприємця, самостійності в судженнях та прийнятті рішень. Представники цієї хвилі Л. Мізес та Ф. Хайк розглядали діяльність підприємця в ракурсі трактування поняття рівноваги.

За Мізесом рівновага – це такий стан системи, коли окремі індивіди знаходяться у відносній згоді з приводу існуючих умов, що проявляється у відомій узгодженості їх дій. У разі передумови фрагментарності, неповноти знань і освіченості рівновага розуміється як тенденція, яка складається в процесі обміну діяльністю між людьми. Такий процес означає наявність “цілеспрямованої поведінки” і являє собою результат “людської дії” (тобто результат творчої активності). Фундаментальною характеристикою людської дії Мізес вважав здатність впливати на майбутній стан справ. Відповідно результат подібної акції завжди невизначений. Природно, що і поняття “підприємець” означає... дієву особу, яка проявляється виключно в аспекті невизначеності, присутній при будь-якій дії [1, с. 33].

Невизначеність характерна для конкуренції, в центрі якої стоїть підприємець. Це не якась конкретна фігура з тієї чи іншої соціальної групи, а скоріше певна функція, яка присутня практично в усіх діях економічних суб'єктів і так чи інакше виконується ними усіма.

Справою підприємця є не просто експериментувати з новими технічними методами, а відбирати з багатьох можливих методів саме ті, які

найбільше годяться для постачання самим дешевим засобом людей тим, що вони в нинішній момент більш за все потребують [1, с. 34].

Для Хайка вищою цінністю виступає особиста свобода, яка дає змогу людині продуктивніше розпоряджатися своїми здібностями та знаннями, інформаційно-економічним потенціалом, а найкращим координатором процесів використання унікальних потенцій індивідів виступає ринок, носій підприємницької ініціативи виступає рушійною силою пошуку таких новацій, оскільки прагне до найбільш ефективного поєднання свого унікального “ноу-хау” з ринковою ситуацією і тим самим до досягнення першості в конкуренції та більшого доходу. Функція підприємництва “розсіяна” серед усіх індивідів, але в сучасних економічних системах виділяються особливі групи людей, “готових випробувати нові можливості”. Щодо поширених нарікань на те, що в різних країнах немає зовсім чи недостатньо “духу підприємництва”, то вони є наслідком не стільки природних властивостей їхнього населення, скільки обмежень ієрархічного порядку (звичаїв, інститутів тощо).

Сучасним представником “третьої хвилі” можна назвати І. Кірцпера – американського дослідника. Він вважає, що основна роль підприємця – домогтися такого регулювання системи, здійснити таку її підтримку, яка б забезпечила рух ринків до стану рівноваги, тобто підприємець являє собою “урівноважуючу силу, а не навпаки”.

В основі підприємництва лежить творчий акт відкриття нових прибуткових можливостей в умовах нерівновісного стану економічної системи. При цьому сама сутність підприємництва є не що інше, як особлива “чуйність” до таких можливостей, вміння “побачити” результати і “уявити” собі способи їх досягнення [1, с. 35]. Сучасні наукові дослідження підприємництва деякі дослідники відносять до так званої “четвертої хвилі”, поява якої пов'язана з переносом акценту на управлінський аспект аналізу дій підприємця, тобто з переходом на міждисциплінарний рівень аналізу проблем підприємця [7, с. 15]. До представників зазначеного напрямку можна віднести відомого американського фахівця в галузі підприємницького управління П. Дракера, який вважає, що управління є тією новою технологією... яка перетворює американську економіку в підприємницьку [1, с. 40].

Американський економіст Дж. Карленд роз-

поділяє підприємця і власника невеликої справи на основі мотивів поведінки в стратегічній орієнтації. На відміну від власника, який розпочинає і управляє своєю справою виключно з метою задоволення тільки своєї особистої мети і який розглядає бізнес просто як продовження “його особистості”, підприємець, по Карленду, – це індивід, який створює бізнес і управляє ним з принциповою метою досягнення прибутку і росту... який характеризується інноваційною поведінкою і використовує в справі практику стратегічного управління [1, с. 42].

Вітчизняні дослідники феномену підприємництва, на відміну від зарубіжних, не мають своєї історичної школи та традицій підприємництва, що зумовлено історичними причинами, однак дослідження проводяться на підґрунті і вітчизняної юридичної, і економічної науки з використанням зарубіжного досвіду. Наведемо деякі приклади.

В.Л. Мусіяка розуміє під підприємництвом незаборонену законом ініціативну, систематичну діяльність приватних осіб (підприємців) і юридичних осіб, засновану на приватній або на іншій формі власності, направлену на отримання прибутку від виробництва товарів, виконання робіт і надання послуг, яка здійснюється на власний ризик і під свою відповідальність.

Інакше кажучи, підприємництвом є всяка корисна для суспільства діяльність по виготовленню корисних речей або наданню різноманітних послуг. Підприємницька діяльність зводиться, з одного боку, до отримання максимально можливого прибутку (різниця між отриманими доходами і витратами, пов'язаними з веденням справи). Це досягається в результаті того, що підприємець намагається продати вироблену ним продукцію або надані ним послуги по максимально високих цінах, у той же час намагаючись зекономити при придбанні ресурсів, сировини, матеріалів і т.ін. З іншого боку, діяльність підприємця пов'язана з вивченням потреб суспільства і направлена на їх задоволення. Саме підприємець в умовах формування ринку повинен вміти передбачити, які товари або послуги будуть потрібні завтра покупцям, розрахувати можливі вигоди раніше за своїх конкурентів [8, с. 5].

В.Г. Мединський та Л.Г. Шартукова в праці “Інноваційне підприємництво” вважають, що підприємництво можна визначити як творчу діяльність ділових людей, направлену на пошук

нових сфер вкладання капіталу, створення нових і удосконалення тих, які є в наявності продуктів, виробництв, організацій, розвиток власних переваг, ефективне використання різних можливостей для отримання прибутку. Вони також зазначають, що підприємництво характеризується обов'язковим включенням у свою діяльність інноваційного моменту – будь то виробництво нового для ринку товару, зміна профілю діяльності або освоєння нового підприємства. Причому нова організація управління виробництвом, якістю, впровадження нових засобів організації виробництва або нових технологій також відносяться до інноваційних моментів. Підприємництво як форма економічної діяльності може здійснюватись у двох основних видах (або їх комбінаціях):

- 1) шляхом здійснення безпосередніх виробничих функцій, тобто шляхом виробництва товару, продукції, послуг (виробниче підприємництво);
- 2) шляхом здійснення посередницьких функцій, тобто надання послуг, пов'язаних з рухом товару від безпосереднього виробника до споживача (посередницьке підприємництво) [9, с. 8].

Ряд дослідників розглядають елементи підприємництва як складовий елемент економічних ресурсів. Всі ресурси економісти поділяють на дві великі групи: матеріальні ресурси – земля і капітал; людські ресурси – праця і підприємницький хист.

Підприємницький хист, або підприємливість, є особливим людським ресурсом, який забезпечує поєднання трьох видів економічних ресурсів.

Підприємець виконує такі чотири функції:

По-перше, він організовує сполучення ресурсів землі, праці, капіталу в єдиний процес виробництва товарів, робіт і послуг.

По-друге, підприємець ухвалює рішення в процесі ведення бізнесу.

По-третє, підприємець – це новатор, який намагається запровадити у виробництво нові продукти чи нові виробничі технології.

По-четверте, підприємець – це людина, яка ризикує [10, с. 36]. Підприємці – це частина людських ресурсів, яка бере на себе ризик організації інших ресурсів для виробництва товарів і послуг [10, с. 582].

Українські дослідники економічної науки С. Дзюбак та О. Ривак визначають підприємництво як самостійну, ініціативну, постійну діяльність у сфері виробництва, надання послуг і тор-

гівлі, що здійснюється на власний страх і ризик з метою отримання прибутку. Підприємницька діяльність здійснюється від імені і під майнову відповідальність юридичної особи або громадянина-підприємця.

Підприємництво, за Дзюбаком, виступає як особливий вид господарської діяльності, в основі якого лежать такі умови і вимоги: свобода у виборі напрямків і методів господарювання; самостійність у прийнятті рішень; відповідальність за прийняті рішення, їхні наслідки і пов'язаний з цим ризик; орієнтація на досягнення комерційного успіху, отримання прибутку.

Підприємництво – це також певний стиль і тип поведінки, складові якого: ініціатива, пошук нетрадиційних рішень, ризик, ділова хватка. Крім того, підприємництво виконує в економіці особливу функцію – забезпечує розвиток і вдосконалення господарського механізму, постійне оновлення економіки, створення інноваційної сфери [11, с. 208].

Також російський дослідник А.В. Бусигін під підприємництвом розуміє особливий вид економічної активності (під якою ми розуміємо доцільну діяльність, направлену на отримання прибутку), яка заснована на самостійній ініціативі, відповідальності та інноваційній підприємницькій ідеї [7, с. 15].

Існує ще одне поняття підприємницької діяльності, яке доктор юридичних наук Саніахметова Н.О. характеризує як легальне поняття, оскільки воно міститься в ст. 1 Закону України “Про підприємництво”: підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [12, с. 3]. На

відміну від інших наведених вище характеристик і тлумачень підприємницької діяльності, саме легальне використовується в юридичній практиці та при здійсненні підприємницької діяльності в Україні. Оскільки воно є більш-менш повним тлумаченням, і головне – закріплене на законодавчому рівні.

Таким чином, підводячи підсумок усього зазначеного вище, ми можемо констатувати, що феномен підприємництва досліджується протягом трьох століть вченими різних країн. Визначення підприємництву давались на підставі попередніх досліджень та в залежності від соціально-політичної та економічної ситуації, яка існувала в тій чи іншій країні в певний історичний період. Наука незалежної України теж приділяє увагу дослідженню фактора підприємництва, що викликано соціально-політичними змінами та нагальною необхідністю розвитку підприємництва як складового елементу національної економіки.

Література

1. Предпринимательство в конце XX века. – М.: Наука, 1992. – 313 с.
2. Варналії З.С. Мале підприємництво. Основи теорії і практики. – Київ: Знання, 2001. – 280 с.
3. Предпринимательство. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 480 с.
4. Кантарбаева А., Мустафин А. Теория предпринимательства и эволюционная экономика // Вопросы экономики. – 1997. – № 11.
5. Агеев А.И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры. – М.: Наука, 1991. – 170 с.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.
7. Бусыгин А.В. Предпринимательство. – М.: Инфра-М, 1997. – 608 с.
8. Мусияка В.Л. Правовые основы предпринимательской деятельности. – Харьков: Бизнес-информ, 1995.
9. Медынский В.Г., Шаршукова Л.Г. Инновационное предпринимательство. – М.: Инфра-М, 1997.
10. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка. – К.: Альтернативи, 2001. – 607 с.
11. Дзюбак С., Ривак О. Основи економічної теорії. – Київ: Основи, 1994.
12. Закон України “Про підприємництво”. – Київ: Юрінком, 2001. – 24 с.

Надійшла до редколегії 15.07.2002 р.